

EXPOSICIÓ SOBRE LO LIBRE «DE CIVITATE DEI» DE S. AGUSTÍ

(Continuación)

Exposició sobre aquest capítol. Lo trasladador.

En aquest .XXI. capítol monsenyor Sent Agusti tracta dels mals que los Romans sufferiren apres finada la .II.na batalla punicha, e primerament ell met deuant a lurs falsos deus los mals que los Romans sufferiren entre la .II.na e la derrera batalla punicha. Segonament los met deuant los mals que sufferiren apres la .III.ra batalla punicha finada. La .II.na partida comença on ell diu : Mas en la derrera batalla punicha. E quant monsenyor Sent Agusti recita les paraules de Salusti, ço es, en lo libre de ses *Istories*, axi con hauem altra ueguada dit.

§ Apres quant parla de Scipio, ell o diu per Publius Scipio, aquell qui desbarata los de Cartage, e qui feu partir Anibal de Italia. E per entendre aquesta materia, es assaber, que hi hac molts Scipions, qui tots foren grans e poderosos. E entre los altres ni hac .II., qui foren frares, dels quals lo .I. ere apellat Publius Cornelius Scipio, qui fou consol de Roma en lo primer any de la .II.na batalla punicha; e l altre apellat Gneus Scipio, qui fou enuiat en Espanya, la qual uença e pres. E aquests .II. frares foren despuys morts en Espanya per Asdrubal [125], frare de Anibal. E si y hac .II. altres Scipions frares, qui foren fills de Publius Cornelius dessus nomenat, dels quals la .I. fou apellat Publius Scipio Africanus, per ço con ell desbarata Anibal e aquells de Cartage; e l altre hac nom Lucius Scipio Asiaticus, per ço que ell subiuga Asia la menor, e fou aquest Lucius apellat superior, ço es a dir,

NOTA IMPORTANTE: Tenemos por máxima científico-literaria no asombrarnos por nada; con todo, no ha dejado de ponernos en confusión la siguiente nota, transcrita literalmente del ANUARI MCMXIII-XIV, ANY V del INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, p. 772, la cual dice así: «ALABART, G.: *Exposició sobre lo libre de Civitate Dei* de S. Agustí (VII, 58-70, 140-151, 193-215, 252-262, 302-317, 374-383, 458-463, 516-526). Continuació, no terminada encara, del text de la biblioteca del Seminari de Barcelona començat a publicar en volums anteriors del *Boletín*. No es tracta d'una obra original, com sembla creure l'editor, sino que es traducció de la francesa den Raoul de Presles.» El subrayado es de nuestra cosecha. Si el que escribió la presente nota, hubiese siquiera pasado la vista por el texto, hubiera encontrado en la página 200 del tomo ese de que se ocupa, página comprendida en los números 193-215 que hemos subrayado, la siguiente nota, que también literalmente transcrita dice así: «El título *Compendi moral da la cosa publica* o *Compendium morale de republica* confirma nuestra sospecha que tuvimos á la primera lectura de que nuestro manuscrito era una traducción del francés. La *Ciudad de Dios* y el *Compendium morale de republica*, como obras de un mismo autor, son de Raoul de Presles (1314-1383, París). Más tarde esperamos insistir en ello con mayor número de notas». Así pues, agradecemos á dicho anónimo é ilustrado señor su nota, pero suponemos habrá visto que no hay de qué.

lo maior; e l altre apellat posterior, ço es a dir, lo derrer. Encara hi hac .I. altre Scipio nebot de aquell Publius, qui desbarata Anibal, lo qual fou axi mateix apellat Africanus, per ço que aquest fou aquell que finalment en la .III.ra batalla punicha destroy la ciutat de Cartage; e per ço fou ell axi com Lucius, apellat posterior, ço es a dir, derrer. Oltra aquests Scipions encara ni hac altre, qui fou apellat Scipio Nasicha, lo qual, segons Titus, fou fill de Gneus Scipio desus nomenat, del qual es parlat en lo .XXX. capitol del primer libre. Mas açi monsenyor Sent Agusti parla de Publius Scipio l Africha, dit Superior, qui en la .II.na batalla punicha, Anibal estant encara en Italia, mana ses osts en Africha e feu partir Anibal de Italia e salua la terra e la ciutat de Roma. Car la uenguda de Scipio en Africha e los grans fets que ell feu en sa uenguda, esbalayren en tal manera aquells de Cartage, que ells enuiaren a dir a Anibal que ell se partis de Italia e ls uengues soccorrer. E quant ell uce que li couenia lexar la terra de Italia, ell comença a plorar e s en ana en Africha contra Scipio. E ell uengut lla, ell requeri que pogues parlar ab Scipio e tractar de alguna pau. E quant foren lo .I. deuant l altre, ells gordaren la .I. al altre e s tengren longament, estant sens dir mot; e apres començaren a tractar e a parlar, e pres primerament la paraula Anibal, mas ells no s pogren acordar. E per ço se aiustaren es combatrien, e finalment fou Anibal desbaratat e uençut e y hac mes de .XX. milia morts d aquells de Cartage, axi con diu Titus en lo .X. libre de la .II.na *Decada*, qui es de la .II.na batalla punicha (1). De aquesta batalla diu Anneus Florus, en lo .II. libre en lo capitol *De bello punicho*, que Anibal dels Romans e Scipio d aquells d Africa confessaren que null temps ells no havien uistes batalles axi be ordonades [125 v.] ne axi agrament combatre. E si tu uols ueure les paraules que s digueren demunt lo camp Scipio e Anibal e les respostes que ells fehien la .I. al altre, ueges Titus Liuius en lo .X. libre de la .II. na batalla punicha (2). § Aquell desbarat axi fet per Scipio, Anibal s en uench a Cartage e ls consella que feessen pau ab los Romans e que ell no y uehia altre restauració; la qual pau los fou atorgada sots certes condicions, les quals poras ueure en la fi del .X. libre de la .II.na *Decada*, sobre lo parraf qui comença: *Cum ad tantum* (3).

§ Apres quant parla de Scipio e diu que de sa infantea ell ere tot dedicat als deus, es assaber, que axi con diu Titus Liuius en lo .VI. libre de la .II. *Decada* a .III. fulles o cartes apres lo començament, sobre lo parraf *ffuit enim Scipio* (4), recomptant les costumes e les

(1) *Tito Liv. H. R. Lib. XXX. caps. XX, XXIX, XXX y XXXVIII.*

(2) *Id., id., caps. XXX y XXXI, págs. 162-165, edic. cit., tom. II.*

(3) Las condiciones de paz entre Roma y Cartago, á que se refiere este párrafo, se hallan en los caps. XXXVI y XXXVII del Lib. XXX de Tito Livio. Tal vez el párrafo sea el que empieza: *Tum ad Tunetem ... legats que triginta Cartagine ad Scipionem venerunt ...*

(4) *Tit. Liv. H. R. Lib. XXVI, cap. XIX.*

uirtuts marauelloses de Scipio, diu que aquell Scipio axi marauellosament uirtuos, no pas deueres uertuts solament, mas per algunes arts e per algunes inuencions, e axi per alguns sacrificis e supersticions que ell fahia als deus, e en tal manera que apenes fahie ell res sens lur consell e sens hauer algunes respostes d'ells. E diu que sa infantea, o al menys del temps que comença a esser home, abans que ell uolgues quals ques coses fer, fos per la cosa publica o per sos propis priuats afers, cascun iorn ell puiaua al Capitoli e entraua al temple de Jupiter e alla se fehia gran peça e s metia en loch secret e lla fahia souent moltes coses marauelloses. E diu auant que per la opinio de molts, fos uera fos falsa, ere comuna nomenada que ell ere del linatge dels deus, axi con hom o ha dit deuant del gran Alexandre, e que ell ere stat concebut de .I.na gran serp la qual hom hauia uist gitar souent ab sa mare e soptosament no sabe hom que s en auendria (1). § A aço se acorda Maulius Gellius en lo .VI. libre *de noctibus acticis*, que diu que aço qui es escrit en los libres e istories dels grecs de Olimpies, muller de Philip de Macedonia, mare del gran Alexandre, ço es assaber, que Jupiter Amonis se gita ab Olimpies en forma de drago, en la qual ell engendra Alexandre, per la qual raho ell se apellaua fill de Jupiter Amonis, [126] e tenie que el ere son fill; aço mateix tenia hom de Scipio, e axi ho tengren aquells qui scriuiren de la uida de Scipio que dien que sa mare fou lonch temps exorca e que son marit apellat Publius Scipio hac gran dupte que clls no haguessen gens de llinyada; e que .I. iorn axi com ella se adormia en son lit hom uee exir de son lit .I.na gran serp, e com les gens cridassen per la por que hagueren, soptosament hom no sabe que s feu; e dien que, per l esbalahiment d aquesta serp, Publius Scipio son marit ana als deuins, que son apellats Auspices, qui eren aquells qui guardauen les entramenes de les bistics, e feu son sacrifici; lo qual fet, ells responen que aço ere cosa possible que ella pogues hauer infants, e tentost sa muller concebe aquest Scipio Africha. E encara se concorda Gellius a aquells qui dien que ell anaua quascun iorn al temple de Jupiter per consellar se de la cosa publicha, e diu que y anaua abans que fos iorn. E mes que aquells qui guardauen lo temple de Jupiter, qui eren apellats *Editui*, fehien testimoni que, iatsia que los cans, qui stauen en lo temple per guardar aquell, haguessen acostumat de ladrar e correr sobre aquells qui hi uenien, no li ladraren gens ne li fehien negun senyal de correrli desus (2).

(1) Así cuenta *Tito Livio, l. c.* «*Hic mos* (pasar Scipion, solo, horas en el templo del Capitolio antes de emprender cualquier asunto público ó-privado), *qui per omnem vitam servabatur, seu consulto, seu temere, vulgatae opinioni fidem apud quosdam fecit, stirpis eum divinae virum esse; retulitque famam, in Alexandro Magno prius vulgatam, et vanitate el fabula parem, anguis immanis concubitu conceptum, et in cubiculo matris eius persaepe visam prodigii eius speciem, interuentuque hominum evolutam repente, atque ex oculis elapsam.*»

(2) *A. Gellio. Noctes Atticae*, 1566, edic. cit., Lib. VII, cap. I, pág. 395. «*Quod de Olympiade Philippi regis uxore Alexandri matre, in historia graeca scriptum*

§ Apres quant monsenyor Sent Agusti parla del exilli de aquest Scipio l'Africa e com los Romans li recompesaren maluadament lo bell seruey que ls hauia fet, Orosi en lo .IIII. libre de son Ormeste en lo .XLIII. capitols diu, parlant de aquest exilli, que, sots Marchus Claudius e Quintus Fabius, aquest Scipio com a exellat de Roma trespassa en .I. castell apellat Miterne. E monsenyor Sent Agusti l'apella Linterne; sis fa Eutropi en lo .IIII. libre, e diu que aço fou en l'anyada en la qual Anibal, apres aço que ell fou desbaratat dels Romans e Cartage guastada, se n fugi a Prusías, qui ere de Bithinia, on ell se mata per beure ueri per dupte que no caygues en les mans dels Romans; Valerius Maximus en son .V. libre *De dictis et factis mirabilibus*, en lo capitol *De ingratis*, en lo .III. parraf, blasme marauellosament los Romans d'aquesta cosa, dient que de la terra que ell ere [126 v.] nat e que ell hauia guardada e saluada de esser cramada, guastada e destroyda, ell fou gitat defora e que ell ana star com a estrany o pelegrí de axi nobla ciutat, com es Roma, en axi pobre uila com Linterne, qui ere no laurada e tota plena de estany; e diu que ell se n parti per uergonya e per onta, e que, quant dech morir, ell ueda que son cors no fos retornat a Roma, ne ses çendres, per ço que hom hauia acostumat a cremar los ualents homens e metre la çendre en anpolles, la qual ciutat de Roma ell hauia guardada de esser cremada e tornada en çendre. E qui es mes feu scriure en sa tomba aquests mots: *Ingrata patria, nec ossa quidem mea habes*, ço es a dir, adreçant ses paraules a Roma ell dehia axi: Terra desconexent, no has ençara los meus ossos. E diu Valerius Maximus que elegi aquest exill de sa uolentat, car, quant ell uee que ll ere accusat de hauer presos molts diners e que ell no ls hauia aportats al tresor comu, ell respos: yo no creu que hom puxa trobar en nostra maluestat don hom me deia acusar, car com yo he, sots mes tota Africha en nostra senyoria, io no he res reportat que hom o puxa dir, exceptat lo sobre nom; car les riqueses d'Africha ne aquelles de Asia no han enriquit a mi ne a mon frare, mas cascu de uosaltres es pus rich de enueia que no es d'argent. E per ço que ell uee la maluestat dels acusadors e los ciutadans

est; idem de P. Scipionis quoque matre, qui prior Africanus appellatus est, memoriae datum est: nam et C. Oppius et Iulius Higinus, alique, qui de vita et rebus Africani scripserunt, matrem eius diu sterilem existimatam tradunt; Publium quoque Scipionem, cum quo nupta erat, liberos desperauisse; postea in cubiculo atque in lecto mulieris, quum absente marito cubans sola obdormisset, visum repente iuxta eam cubare ingentem anguem; eumque, iis qui uiderant territis et clamantibus, elapsum inueniri non quisse: idipsum P. Scipionem ad haruspices retulisse: eos, sacrificio facto, respondisse fore ut liberi generentur: neque multis diebus postquam ille anguis in lecto visus est, mulierem coepisse concepti fetus signa atque seusum pati: exinde mense decimo peperisse; natumque esse hunc P. Scipionem Africanum, qui Hannibalem et Karthaginienses in Africa bello Poenico secundo uicit. Sed et eum impendio magis ex rebus gestis quam ex illo ostento uirum esse uirtutis diuinae creditum est.»

Justino. Lib. 9.

Plutarco. Vida de Alejandro.

desconexents, ell se'n parti per sa uolentat, axi con o diu Titus Liuius en lo .VII. libre de la darrera *Decada*, la qual es *De bello maçedonico*. Empero diu ell, en aquest mateix loch, que, axi con son diuerses opinions de la mort de Scipio e de ses exequies e de son sepulcre, axi han los actors de aquestes .III. coses scrit en diuerses maneres, ço que hom no sab a quin deia creure. Car los ancians dien que en l'any que ell fou mort, son cors fou aportat a Roma; los altres dien que ell fou mort e soterrat en Linterna, e que en cascu de aquests lochs se mostra sa sepultura, ço es assaber, en Lincerna son sepulcre e sa ymatge que fou mesa dessus que despuys caech per una tempestat, la qual Titus Liuius diu que ell la uee; e a Roma defora [127] de la porta capent, en lo sepulcre dels Scipions ha .III. statues o ymages, la .I. na de Publius Scipio e l'altre de Lucius Scipio e l'altre de Ennyus lo poeta. E diu encara que les .II. ciutats pus grans e pus nomenades de tot lo mon en .I. temps foren les pus mal regonexents dels bens que hom los hauia fets, ço es assaber, Roma de Scipio, quels hauia desliurats a ells e a Italia de Anibal, lo qual ells hauien gitat fora de la ciutat; e la ciutat de Cartage per la qual Anibal hauia tant treballat, que ells enuiaren en exill (1).

§ Apres quant ell parla del desbarat fet per Gneus Mallius de *Gallus grecis*, ço es, dels galles que ual aytant com *Gallo greci*, qui sont gentes de .I. na partida de Asia, ell o diu per ço que aquest desbarat fou apres la .II. na batalla punicha e apres la mort de aquest Scipio d'Africha. E son propriament Gallo — greçi los infants o fills qui deualaren dels galles e qui anaren tro en Greçia e que son aquells propriament qui son dits *Ad Galatas*, als qual monsenyor Sent Pau scriui moltes scriptures, dels quals Justus diu moltes coses en son .XXIII. libre, e es .I. na provincia de Asia la menor, axi com diu Isidorus en lo libre de ses *Etimologies* (2):

§ E quant monsenyor Sent Agusti parla de la luxuria de Asia, ell o diu per les grans delits o sobrefluitats que los Romans hi trobaren apres la uenço, les quals sobrefluitats ells aportaren a Roma, de les quals ells usaren, la qual cosa corrompe excessiuament les costumes dels Romans per mudar l'usatge que ells hauien acostumat abans. § De aquesta superfluitat parla Valerius en lo primer capitol de son .II. libre, qui diu que les ligs de Ligurri, Rey dels Espartans o Lacedemonians, retrau o ueda molt aquells Lacedemonians o Aspartans de aquestes superfluitats qui eren en Asia per aço que aquestes coses no eren gens necessaries, mas eren coses uoluntaries e superflues e sens profit. § E de la sobrefluitat dels Romans, don monsenyor Sent Agusti fa mencio en aquest capitol, parla Valerius Maximus en lo primer capitol de son .IX. libre que [127 v.] diu que la fi de la .II. na batalla punicha e la uenço de Phelip, Rey de Maçedonia, no pas lo gran Phelip pare de

(1) Véase BOLETÍN, 1916, p. 557, nota 3.

(2) Véase BOLETÍN, 1916, p. 557, nota 4.

Alexandre, dona causa e materia als Romans d'ells uiure mes segons lur uolentat, don Titus Liuius en lo .VIII. libre de la darrera *Decada*, qui es *De Bello Macedonico*, diu que, 'apres la uenço feta de aquets Galatas o Gallo-grecis, los estranys delits uengueren primerament d'Asia a Roma axi de lits de cubertes com de uestiments, de iochs e de deportes als dinars e als sopars, e axi mateix lo gran apperallament de uiandes; e diu que los cochis, que hom tenia abans per molt uils catius e molt uils gents, hom los comença a comprar e n comença hom a fer menció. De aquelles superfluitats e riqueses parla Justí en son .II. libre qui diu que, apres aço que Xerxes se n fou fugit e fou stat castigat per los Grechs e que ells foren anats apres Mardonus, son conestable, e l hagueren desbaratat les grans riqueses que trobaren en sos castells e que partiren entre ells, feren primerament trobar als Grechs les sobrefluitats e ultratges; Hugo en son libre, qui es apellat *Didascalicon*, diu que lo primer coch e qui primer troba apperell de uiandes diuerses fou apellat Apicius e diu que en aquella superfluïta de aparellament de uiandes, ell guasta tot ço del seu e mori uertader pobre (1).

§ Apres quant monsenyor Sent Agusti parla dels mals intollerables que ls homens sofferien e no pas de aquells que sofferiren per lurs uolentats, axi com de sobrefluitats e ultratges, per ço que monsenyor Sent Agusti hauia empres a parlar en aquest libre dels mals de pena, ell s'escusa de aço que ell ha parlat de les sobrefluitats dels Romans e del exil de Scipio, e diu que ell n a hauda causa de parlar per los temps que Salusti lo ha.

§ Apres quant ell parla de la ley, qui s'apella *Lex uoconia*, e diu que no ere neguna pus iniqua, per ço que, segons aquella ley, neguna filla uenia a successio de pare ne de mara, suposat que no y hagues altres infants; ells o entenen, propriament parlant, [128] de les successions de les priuades persones e no pas de successions dels poderosos homens com de Reys e altres grans senyors, qui han lo regiment de la cosa publica, axi com diu Thomas Valensis, ab lo qual se acorda Ffranciscus de Maronis, e sol la obiecció que hom porie fer de les filles de Salphat, dont la Biblia parla *Numerorum* vicesimo VII.º (2). E diu que regne no es pas heretat, mes es dignitat gordant tota la administració de la cosa publica. Ara es çert que les fembres no sont pas rebedores de dignitat segons la ley e per consegüent no deuen succeir en lo Regne; e prouao per la dignitat de preueratge, car, iatsia que la dignitat de preueratge deual per successio, empero no succehi ne succeen alguna

(1) Véase BOLETÍN, 1916, p. 559, nota 2.

(2) *Num.* XXVII, 2-6 «Steteruntque (filiae Salphaad) coram Moyse et Eleazaro sacerdote ... atque dixerunt: Pater noster mortuus est in deserto, nec fuit in seditione, quae concitata est contra Dominum sub Core ...: hic non habuit nrares filios. Cur tollitur nomen illius de familia sua quia non habuit filium? Date nobis possessionem inter cognatos patris nostri. Retulitque Moyses causam carum ad iudicium Domini. Qui dixit ad eum: *Iustam rem postulanti filiae Salphaad; da eis possessionem inter cognatos patris sui, et in haereditatem succedant.*»

fembre, n es troba en tot lo Uell Testament que en algun temps fembre succehis en lo regne de Juda ne en lo Regne de Israel. E suposat que hom trop que Athalia lo usurpas contra raho e matas tota la sanch real exceptat aquell qui deuia succehir qui fou amagat; empro no l hac ella per raho, ne ella no y romas longament, mes axi com ella hi ere entrada maluadament, fou ella gitada defora ontosament e treta fora lo temple e mòri, axi com se troba en lo .IIII. libre dels Reys en lo .XXVI. capitol (1): § Aquesta lig mana Gellius en lo .XXII. libre *De Noctibus atticis*, qui diu axi: Qual cosa es pus profitablè que aço que fembra succescha en la heretat (2)? e monsenyor Sent Gregori en lo .XXX. libre de ses *Morals* diu que l usatgè de la uida antiga no ere que les fembres eretassen ab los mascles, per ço que axi, com ell diu, que *la gran seueritat de la ley qui ha acostumat de elegir tots los iorns los forts* coses no fer mencio de les flaques se estudia ... de tots mes les agres coses que les benignes, ço es, los *homens* qui son pús absis o abtes a défendrà que les fembres qui son molles o freuols e de lur natura tenguessen les eretatges, ne ... (3) mateix se deu tenir aquesta conclusio en los princeps de aquella dignitat axi con aquells qui son Reys e untats e consecrats. E encara o neu hom en moltes partides axi del Regne de França com altres [128 v.] parts; car entre los nobles les filles no succeexen gens, mas han tenzolament axouar (4) o dót per amaridar; e en Bretanya la abans nada o pren tot; e en Uermedoys les menors totes ensemps no prenen sino lo terç. E la raho hi es bona, car tots iorns la ley e la força de la ley ha uulgut tots temps elegir los pus forts e los pus poderosos e no fer mencio dels flachs. § E si alguns demanauen si vna filla ere la pus proisme a una dignitat e ella hauia .I. fill, es questio si aquell deurie aretar; e sembla que no per dues rahons: per ço *quia res peruenit ad casum a quo incipere non poterat*. E axi com en cas de seruitut, axi com diu raho escrita: *medium predium quod non seruit, impedit seruitutem*, ço es, que si mon camp deu seruitut a .I. altre, lo prat o lo camp miya, qui no deu gens de seruitut, enpatxa aquella seruitut. E encara de raho scrita del dret de la decna collacio: si neguna fembre no succeheix en cosa feudal no u fara son fill mascle; axi com se troba en la deena collacio en lo començament e en lo titol *de feudo femine*; e en altre loch en aquella collacio en molts lochs. § Aques-

(1) *IV Reyes*, XI, 1, 2, 3 y 20. «Athalia vero mater Ochoziae, videns mortuum filium suum, surrexit, et interfecit omne semen regium. Tollens autem Iosaba ... Joas filium Ochoziae, furata est eum ... ut non interficeretur ... porro Athalia regnavit super terram ... Laetatusque est omnis populus terrae, et civitas conquievit: Athalia autem occisa est gladio in domo regis.»

(2) A. Gellio, *Noctes Atticae*, lib. XX, cap. 1 ... «quid utilius plebiscito Voconio, de coercendis mulierum haereditatibus?»
Ciceron. *Oratio in Verrem*.

Véanse las completas notas á la edición de Aulo Gelio; que tantas veces hemos citado, ps. 429 y 1094 y siguientes.

(3) Texto muy borroso que imposibilita su lectura.

(4) Axouar = *ajuar* o dote de la mujer.

ta lig fou trobada per .I. qui hauia nom Voconius, qui la feu per acort de tot lo poble, qui s'apella *Plebisticum* e la monesta a fer Chato Censorius per .I. sermo que feu al poble. Aquesta ley sa acorda a vna ley semblant que fou apellada *lex saliqua*, la qual fon dita *saliqua* per les gens de la terra qui eren nobles gents e noble poble, e aço apar, car aquells qui feeren aquella ley, foren aquells qui primerament feeren e ordonaren les leys de sciencia; e foren a aço ordonats e elegits dels barons de Ffrança o de aquells de qui los francesos deuallaren per ço que la cosa publicha fos millor e pus poderosament defesa per los mascles que per les famelles (1).

§ Apres quant ell parla de les batalles qui aminuauen lo poble de fora e que ells hauien consolacio de les uictories, es assaber, que ell o diu per les grans batalles que ells hagren apres finada la .II.na batalla punicha, ço es assaber, primerament contre Phelip Rey de Maçedonia qui promes aydar a Anibal contra los [129] Romans en la .II.na batalla punicha, no pas com ia hauem dit lo gran Phelip pare de Alexandre, car ell ere mort lonch temps abans de aquell que los Romans uençeren. E apres hagren batalla contra Autiochus Rey de Siria, lo qual desbarataren axi mateix. Apres contra Perseus fill de aquest Phelip Rey de Maçedonia, lo qual ells uençeren e prengueren, axi con hauem dit dessus en aquest libre. E apres en Espanya contra los Çeltiberienchs; la qual batalla aspanta molt marauellosament los Romans, per tal manera que hom no troba misatger caualler ne legat qui uolgues anar en Espanya, quant Publius Scipio qui es apellat Posterior si offeri a anar, e de fet hi ana e y feu molt grans desbarats. Apres dels quals desbarats se segui la .III.ra batalla punicha. E empro hi hac moltes altres guerres e batalles contra moltes e dinerses gents entre la .II.na e la .III.ra batalla punicha, ço es assaber, contra los Echolians e contra los Ystrians e contra los Galagracions e contra los Ylliriens e contra los Maçedonienchs. De totes les quals coses qui u uolra ueure, ueia Titus Liuius en la .III. ra *Decada*, Filorus *In Epitome*, en son .II. libre; e axi n parla planament Orosi e Eutropi en lur *Cronicorum*. Empro quals gents foren los Echolians, aço no fa allexar, car ells no hagren pas guerra solament contra los Romans, mas ells hagren guerra axi mateix contra los Acarnayans qui ere vna gran gent e poderosa e los hagren de tots punts desbaratats e deserts, si no fos stat un ordonament que ells feren, mes ço, diu Titus, per fellonia e per ira que per deliberacio. Car primerament totes les fembres e tots los homes hauents mes de .LX. anys e tots los infants hauents menys de .XV. anys ells enuiaren en una ciutat qui era prop d ells, qui ere apellada Epire; e aço fet, prometeren tots per sagrament e per fe de anar combatre los Etholians e de no retornar tro atant que ells los haguessen desbaratats o que fossen morts; qui mes es, iuraren que si algu se n fugia de la batalla que negu no l

(1) Véase BOLETÍN, 1916, ps. 558, nota 5.

sostendria, ne l reebria, ne l albergaria, ne li daria foch ne lum, ni andria ne substancia neguna. E aço fet, [129 v.] pregaren los burgesos de Pira que aquells qui morrien en la batalla, ells uolguessen tots soterrar en .I. na fossa e que uolguessen scriure sobre la tomba aquestes paraules: Açí iaen los Acarnayans qui sota la força e iniuria dels Etolians se son posats a mort per defendre sa terra. E per ço encalçaren los Etolians fora de lur terra en tal manera que despuys no y gosaren entrar. E plagues a Deu que tot poble qui hauria uista guerra e poder de resistir, ho uolgues axi fer sots la hobeidencia e ordinacio de son senyor, car per aço les guerres pendrien fi e se n ensequiria bon efectiu, axi com nos o poden coniecturar per lo Uell Testament on es dit en molts lochs: *et congregatus est populus quasi uir unus* (1), ço es, que lo poble se aiustaua axi com .I. home, que ual aytant com d un mateix coratge e d una mateixa uoluntat.

§ Apres quant monsenyor Sent Agusti diu que no eren lauors negunes tals discordies en la ciutat com abans, ell o diu per ço que elles hi foren molt pus grans, axi com pot apparer dels .II. Scipions, ço es assaber, de Scipio Superior, que ls hauia deliurats de Anibal, que l acusaren per que li couench que se n fugí en la ciutat de Linterne axellat, axi com ho hauem dit dessus; e l altre Scipio que hauia nom Asiaticus, per ço que ell hauia sots mesa la terra de Asia a la cosa publica de Roma, ells li metien dessus o portaren per enueia e per maluestat que ell hauia amblat los tresors publichs, el enuiaren en carçee e en orrible preso; les quals coses no pogren esser fetes sens gran tumult o rumor, considerat la granea d ells, axi com diu Valerius Maximus en son .V. libre en lo capitol *De Ingratis*.

§ Apres quant monsenyor Sent Agusti parla de la derrera batalla punicha, e fou la .III. ra en la qual Cartatge fou destroyda; de la qual parla Orosi en son .IIII. libre en lo penultim e derrer capitol ionyit .XVII., qui diu que, .DC. anys apres la creacio de Roma, fou tal batalla en lo qual temps mateix ells hauen aquella fort guerra contra los Çeltiberins. § E en lo qual temps mateix los Çensors feren lo teatre de pedra, don Scipio Nasicha los blasma marauellosament e y contesta tant [130] com ell poch. E com los Romans haguessen gran uolentat de destroyr Cartahina, ells enuiaren en Africha Lucium Censorium e Marchum Maulium, consols de Roma, ab Scipio, que lauores ere tribun de Roma, e s meteren costa Vtigua vna ciutat de Africha, la enuiaren çercar aquells de Cartage, els feren manament que ells los donassen totes lurs armadures e totes lurs naus, los quals o feren. E foren trobades tantes armadures en Cartage que aço ere assats per armar tota Africha. E quant hagren aço fet, ells manaren a aquells de Cartaga que ls lexassen la ciutat de Cartaga e anassen a hedificar una altre a .V. legues luny de la mar;

(1) *I Esdr. c. III, 1. «... congregatus est ergo populus quasi uir unus in Ierusalem.»*

don ells prengueren tal fellonia e tal dolor en ells que ells digueren que ells defendrien lur ciutat o que ells amauen mes esser morts dins que lexarla. Si començaren reforiar armadures e, per ço con ells no hauen assats ferro ne açer, ells les feren d'or e d'argent e d'aram e daltres matalis; e fehen los tallans de lurs espases ten solament de açer. E si ordonaren per ells governar o regir .II. duchs qui eren abduy apellats Asdrubal. Aquestes coses axi fetes e ordonades, los .II. consols de Roma ordonaren de combatre la ciutat de Cartage e la combateren de fet. E com ells haguessen romputs vna partida dels murs, aquells de Cartage exiren contra los Romans, els encalçauen deuant ells, quant Scipio los uench en ajuda que ls socorrech e feu tornar aquells de Cartage dins lur ciutat per força d'armes. E en aquest estament romas la ciutat per .IIII. anys assetiada defenentse dels Romans; e en lo quart any Scipio, qui hauia uolentat de destrouirla, combate per .VI. iorns e per .VI. nits continuas la ciutat e los mena en tal manera que ells se uolgren retre als Romans e requeriren que ells los reebessen per seruirlos. Axi entraren en la ciutat. E lauores alguns se n fugiren, los altres se cremaren, los altres se mataren e s'lexauen caure de les finestres a terra. E quant los Romans foren en la ciutat meterenhi foch per tot, la qual crema per .XVII. iorns continuus. E hac hi de dones qui s' reteren .XXVIM. e dels homens .XXXM. E Asdrubal se n fugi e sa muller pres sos [130 v.] dos fills de cascuna part, e s' gita en mig del foch e axi hac egual fi la derrera Reyna de Cartage ab la primera, ço es assaber, de Dido, qui fou la primera Rayna de Cartage e la feu e la ediffica, la qual se crema en son castell e ella o ama mes fer axi que acordarse a donar se al rey de Lidia que la demanaua en matrimoni, axi com diu Peregrinus en son *Dialogo*, que ell feu *Atheodoram* (1). E axi fou destroyda Cartage e tornada en pols .DCC. apres sa creacio .DC.VI. apres la creacio de Roma en lo çinconten any apres la .II. na batalla punicha, e en lo quart apres la .III. ra batalla punicha. E tota aquella multitut de catius, axi homens com fembres que foren preses, foren tots uenuts, axi com o diu Orosi en lo derrer capitol del quart libre de son *Orneste*. § *Quina ere la ciutat de Cartage*, ell la deuia en lo derrer capitol de aquest mateix libre que diu que ella hauia entorn .XXIIM. passes e ere tota de murs e anaua la mar tot entorn sens les entrades qui hauen entorn .IIIIIM. passes de obertura; los murs eren de pedres quadrades e hauen .XXX. peus d'ample e .XL. de alt; e lo castell hauia .I. poch mes de .XM. passes entorn e tenies del .I. costat als murs de la uila e a la mar. E empro diu Orosi, en lo capitol final de aquest mateix libre, que ell no pot hauer trobada la causa per que los Romans començaren la .III. batalla punicha, iatsia aço que ell digua que ell la haia demanada diligentment, e diu que aço no fou gens colpa de aquells de Cartage ne per cosa que ells haguessen errat als Romans, mas fou la inconstancia dels Romans e

(1) *Dialogus ad Theodoram*.

la por que hauen d'ella. Empro n'auem tocat demunt algunes causes en lo .XXX. capítol del primer libre.

§ Apres quant monsenyor Sent Agusti parla dels mals que despuys aquella destrucció uengren a la ciutat de Roma, ell parla dels mals de pena axi com appar per lo test, iatsia aço que los mals de pena e los mals de colpa fossen pus ardents e pus enflamats apres la .III. batalla punicha, ço es assaber, apres la destrucció de Cartage, que abans [131] § E les paraules que recita monsenyor Sent Agusti en lo test de la seguretat duptosa apres la .III.ra batalla punicha e la destrucció de Cartage, aquestes matexes paraules en substancia recita Quincius Matellus a Roma en presencia de tot lo Senat, axi com diu Valerius Maximus en son .VII. libre en lo .II. capítol, qui diu que ell no sabe si aquella uictoria de Cartage hauia aportat a la ciutat de Roma o mes de be o mes de mal. E de aquesta materia haucm parlat demunt en lo primer libre en lo .XXX. capítol (1).

§ Apres quant monsenyor Sent Agusti parla del temps e de les tempestes qui foren entre la .III.ra batalla punicha finada e Cesar August, ço es Octouia, exclusiuament e que la cosa publica ere contenciosa e axi com a metzinada e en langor, e ell o diu per les batalles ciuils, les quals portaren tants de dampnatges a la cosa publica de Roma que entre los ciutadans no hauia amor, pau ne iusticia; e Cesar August remes aquestes coses a ordinacio e mes o tot en sa obediencia; e per ço sembla que ell renouella la cosa publica; e per hauer pus plener enteniment de aquesta materia, es assaber, que los Romans, apres aço que hagren gitat defora los Reys de Roma e que foren regits per .II. consols qui s mudaven cascun any, a ells senbla que fossen cayguts en gran franquesa, mas apres que Cartage fou destroyda, tants mals los sortiren e tantes batalles ciuils, don havem parlat dessus en lo .II. libre, que los consols e los magistrats, qui eren elegits del poble, no podien fer ne exercir lur offici. E suposat (queu) que u fessen, aço ere particularment e per manera de tirannia, per que la libertat e la franquesa de Roma e de la cosa publica ere axi com a nulla. E duraren aquets mals tro al temps de Cesar August, ço es de Octovia exclusiuament, axi com havem dit; lo qual, apres que hac desconfit Anthoni, tengue sols la monarchia, ço es, que ell regna sols, per tal manera que en son temps la cosa publica de Roma fou regida por .I. sol Rey axi com ere stat abans que gittassen Tarqui Iergullos, qui fou lo [131 v.] derrer Rey de Roma. E iatsia que, abans de Cesar August, Julius Cesar hagues empres e usurpada la senyoria de Roma sols, empro monsenyor Sent Agusti no fa d'ell neguna menció, per ço com no regna pacificament, mas fa ten

(1) *Cap. XXX:* «Quam pudendis prosperitatibus affluere velint qui de christianis temporibus conqueruntur.

Deleta quippe Carthagine, magno scilicet terrore Romanae reipublicae depulso et extincto, tanta de rebus prosperis orta mala continuo subsecuta sunt, ut ...

solament mencio de Çesar August. Pendent tot lo qual temps de aquest Çesar August, la cosa publica de Roma fou regida en molt gran pau e en molt gran iusticia e en molt gran tranquillitat; e per ço diu monsenyor Sent Agusti d ell que li semble que ell restauras e renovellas la cosa publica de Roma.

§ Apres quant monsenyor Sent Agusti parla de les orreas e leges couinençes que foren fetes ab aquells de Numança, que ara es Merida, la istoria es tractada per Orosi en son .V. libre de son *Orreste* en lo .VI. capitol e en lo .IX., qui diu que, com Mantinus consol de Roma se fos anat combatre ab aquells de Numança — qui ere .I. na ciutat de Espanya prop de Galicia (1) — ell si porta axi malvadament e fou desbaratat en tal manera que ell fou costret a fer pau ahontosa ab los nomantins; la qual pau o couinença axi ontosa lo Senat hac desagradable per tal manera que ells lo enviaren a aquells de Numança tot nuu, les mans liguades derrera l esquena, e en aquell estament romas la tot lo iorn tro a la nit sens que aquells de Numança no l reculliren ne que los Romans lo prenguessen; e diu encara Orosi que aquella ciutat feu guerra als Romans per .XIII. anys ab .IIII. dels seus ten solament ella desbarata .XLM. Romans, e ls feu fer souent de molts ahontosos acorts o paus e de moltes desonorables couinençes. Empro finalment aquella ciutat fou destroyda per Scipio; e la manera de la destruccio recompte Orosi en lo dit .V. libre de son *Orreste*, en lo .IX. capitol que diu que Scipio no ls gosa combatre sino com no so cuydaren o no foren prouehits. E tota ueguada en una grossa batalla se n fugiren los Romans, quant Scipio los feu tornar. Ffinalment ell los enclos, los assetia en tal manera tro a ahauer fam, per la qual cosa aquells de Numança requeriren a Scipio quels reebes a merçe, e los donas carregua que la poguessen portar, o que ell los [132] donas la batalla per ço que ells poguessen morir axi con a homens. E per ço que ell non uolch res fer, ells ordonaren a exir contra Scipio; mas abans que ells isquessen, ells begueren .I. abeuratge que feren de forment axi com a ceruoya, e begueren ne tant que ells s escalfaren e que ells stauen axi com mig enbriachs e s combateren contra Scipio en tal manera que per poch ells no l uençeren. Mas finalment quant ells ell ueeren que no n hauien lo millor e que los pus poderosos dells eren morts, ells se retragueren sauiaement en lur ciutat e tencaren les portes e ençneren .I. gran foch e alli cremaren totes lurs riqueses, e apres gitaren lo foch cascu en sa casa es donaren a beure ueri, e s mataren per tal manera que null temps los Romans no hagren dells ne presoner ne presa, axi con diu Orosi en aquest mateix loch; que diu encara que, quant Numança fou destroyda, los Romans no

(1) No juzgamos necesario rectificar el error del comentarista de la obra agustiniana, ya que, por lo craso, el mismo lector se da cuenta de él fácilmente, pues confunde Mérida (prov. de Badajoz, cerca de Portugal) y Numancia (prov. de Soria), cuya distancia, en línea recta, es de más de 450 kilómetros.

tenien que ells lós haguessen uençuts, mas mes tenien que ells los fossen escapats. A aço se acorda Florus en son epitome *De bello numantino*, lo qual d'armes e de prohea los loa mes que aquells de Cartage. E diu encara que lur ciutat ere en .I. poch puig e que no cre gens murada, iatsia que Orosi tingue lo contrari.

§ Apres quant monsenyor Sent Agusti diu que los pollets s'en uolaren de la caua, aquest fou .I. gran senyal o demostrança de mal que apparech a aquest Mantinus consol de Roma, iatsia que ell hagues .III. senyals que li aparagueren que li significauen .III. maleuyranças a auenir segons lo iuy d'ahuyres o adeuinadors. Empro Orosi non fa ninguna mencio ne monsenyor Sent Agusti no n recita si no la .I., mas Valerius Maximus en son primer libre en lo .IIII. capitol qui es *De Prodigijs*, ne met .III. dels quals, aquell, que monsenyor Sent Agusti met, es lo primer, car ell diu que com Mantinus, lo qual ell apella Hostilius Mantinus, fos ordoñat per anar en Espanya e uolgues fer son sacrifici en la ciutat de Lauina, lós pollets, que foren meses defora de la caua, sen fugiren e uolaren en .I. bosch qui ere prop de alli ne algu no poch saber que s'feren, iatsia que hom los perseguis freschament e ls cercas molt diligentment. [132 v.] Per lo qual senyal los ahuyres, ço es, aquells qui iutgen per los oçells, iutiaren que li deuia auenir algun desastre. E per l'enteniment de aquesta materia, es assaber, que aquests ahuyres hauen pollets e altres oçells en lurs coues e alguns priuats, e quant ells uolien fer alguns iuys, ells los fehien exir e obrien la porta de la coua e guardauen la manera del uolar, la manera de lur mouiment e lurs cants, e si ells exien o sino exien, e quant s'en uolaren, si tornauen, per la manera que hauen uolat, o pus tost o pus tart, e segons aço ells iutiauen de ço que hom los demanaua. § Lo .II. senyal de la maleuyrança d'aquest Mantinus fo que, com uolgues entrar en mar en .I. port que hom apellaua lo port de Ercules, ell hoy .I. na ueu sens ueure ninguna persona que li dix : Mantinus aturat. § Lo .III. que com fos esbalait de aquesta ueu e, retornant son cami, sen fos uengut entro a Gennez, e s'fos nies en .I. na barqueta e .I. na gran serp se apparech alli e tentost hom no sabe que s'en esdeuench, axi com diu Valerius Maximus en lo loch dessus allegat, e diu que aytants senyals com ell hac, aytantes hac maleuantures, car ell se combate maleuyradament e feu pau e couinences hontoses o minuoses ab aquells de Numança, e fou donat e lexat per los propis Romans als Numantins axi leiament com hauem dit dessus; Titus Liuius no fa mencio si no dels .II. primers senyals, e es assaber, que, quant monsenyor Sent Agusti diu que los pollets sen uolaren defora de la cova, ell se trau escarn de aquells qui creen e donen alguna fe a aytals ahuyraments o a tals adeuinaments. Encara fa anotar que ço que monsenyor Sent Agusti innoua en la fi de aquest capitol e diu que y hac molts d'altres Romans qui s'combatiren dolentament contra aquells de Numança, com .I. apellat Pompeius e altres, empero nos troba en alguna istoria dels Romans que ni hagues algu qui hagues

algun senyal per que hom hagues iutias de aquests ahuyraments sino de aquest Mantinus. E per aço te monsenyor Sent Agusti que aço es cosa folla a creure que aquest Mantinus hagues aquests maluats ahuyraments [133], los quals los Romans meten que ell hac.

.XXII. capitol. Si lo edicte que feu Metridates per lo qual ell mana que tots los ciutadans Romans, qui serien trobats dins los termens de Asia, fossen morts.

Iatsia aço que en neguna manera io no callaria de ço que Metridates, Rey de Asia, mana que en .I. iorn fossen morts tots los ciutadans de Roma, los quals eren tants que eren sens nombre escampats per tota Asia on ells entenien en lurs faenes; e axi fou fet. § ¿Com fou aço piadosa cosa a guardar, car soptosament en qualque loch que ells fossen trobats, fos en camp, en cami, en carrere, en mercat, en temple, en lit, meniant, sens que de aço no s prenien guarda, ells eren tots morts? § Qualse eren los gemechs d aquells qui morien e quals foren les lagrimes d aquells qui ls gordauan e per aventura de aquells mateys qui ls matauen? En ten dura necessitat eren mesos aquells qui los alberguauen e on ells eren osteleiat no pas solament de neure fer aquestes orribles morts en lurs cases, mas de ço quels couenia que ells los matassen mateix; e d aquell dupte e familiar companyia de homanitat esser soptosament tornat a matar per guerra aquells qui ab ells eren en pau, yo puix dir que ells eren soptosament nafrats ensemps de diuerses nafres, car aquell qui ere ferit ere nafrat al cors, o aquell qui feria o mataua ere ferit al cor d engoxa e de dolor? § Hauien tots aquells menyspreats los ahuyrs ço es, les diuinacions e les respostes dels deus? No hauien ells quant se partiren de lurs lochs per anar en aquella uia, don null temps retornaren, los deus priuats e publichs, als quals ells se poguessen consellar de lur uiatge? E si es axi, aquells de present no han causa de planyer o de dolres en aquesta partida de nostro temps, ço, es dels Xpistians que menyspreen tals ahuyraments. En temps passat los Romans mateys menysprearen aquestes coses. E sis consellaren a lurs deus, hom los pot respondre e demanar que ls profita ne que ual aquest consell. Axi con si uolgues dir que no res, com sien solament per les léys humanes, ço es, per lo manament o edicte de Metri[133 v.]dates aytals coses esdeuigueren sens qué negun hom no u contradigue.

Esposicio sobre aquest capitol. Lo trasladador.

En aquest .XXII. capitol monsenyor Sent Agusti met deuant als deus o diables dels Romans .I. mal notable qui turmenta los Romans estranyament apres de la derrera batalla punica, ço es assaber, la batalla

qui fou dels Romans contra Mitridates Rey de Pont. E aço mostra ell ubertament e clara per lo edicte que feu en sa terra de metre tots los Romans a mort, axi com monsenyor Sent Agusti o declara planament per son test; e Orosi, en son .VI. libre en lo segon capitol, met la causa de son edicte qui diu que, apres aço que Mitridates, qui ere Rey de Pont e d Erminia, se fou esforçat de metre Nicomedes Rey de Vichinia defora son Regne, lo qual ere amich dels Romans, e per ço li fou enuiat a dir dels Romans que, si ell s esforçaua, ells li ferien guerra, ell ne fou en tal manera fello que ell entra en Capadoçia, e, gitan defora lo Rey, qui hauia nom Ariobarzane e guasta tota la prouincia afogant e matant per foch e per lança, aytal ell feu de Vichinia e de Palflagone e encalça defora de aquells regnes Philomenes e Nicomedes, qui eren Reys d aquells regnes. E apres aquestes coses axi fetes, s en uench en Efeso e mana per son edicte que tots los Romans, qui fossen trobats en Asia, fossen tots morts en .I. iorn e axi fon fet. E diu que negu no poria declarar ne nomenar la gran multitud dels Romans qui foren morts. § Aquest Mitridates feu guerra contra los Romans per .IIII. anys continuus, e de les gents que perde durant aquest temps e axi mateix Archelaus son conestable, no es cosa credible sino fos la actoritat dels actors quin han scrit, axi con Orpsi en lo .VI. libre de son *Ormeste* e Fflorus en son .III. libre de son *Epitome* en lo capitol *De bello mitridatico*. § De les batalles que hac contra los Romans e com ell fina, nos ne hauem parlat dessus e per ço nos nos en passam. Sino a tant que Fflorus diu que ell se sots mete tota Greçia e Athe[134]nes, qui ere axi abundosa de blats e que hom tenia que ella n ere mare, ell la tench e aportala en tal manera per setge que ell costrengue aquells de Athenes a meniar carns humanes per rabia de fam.

XXIII. capitol. Dels mals de dins que auingueren a la ciutat de Roma; per los quals la cosa publica roman fort turmentada e remenada, la qual cosa fou demostrada e significada auant per la rabia de totes besties priuades, qui seruien als homens, que totes buydaren la uila e s en fugiren als boschs axi com a saluatges (1).

Mas recomptarem de present, lo pus breu que porem, aquets mals, los quals tant com ells eren mes adins, ço es, aytant com ells eren dins en la ciutat, ço es, entre amichs, cosins e parents, en tant eren pus miserables e pus dolorosos les discordies ciuils o, si mils o uolem dir, inciuils, e no pas solament discordies, mas batalles ciutadanes, ço es, de ciutadans, on tanta sanch fou escampada, on hom no ana per studi de

(1) Texto lat.: «Caput XXIII. — De interioribus malis, quibus Romana respublica exagitata est, praecedente prodigio, quod in rabie omnium animalium, quae hominibus seruiunt, fuit.»

paraules ne per parlar ne pledeiar la .I.na ab l'altre a alta ueu e diuerses de les partides la una contre l'altra; mas tot palesament forçar e occiure lo .I. al altre ab ferro e ab armes; com gran effusio de sanch, com gran gossament de deseretament feren en Italia ab foch e ab armes les batalles ciuils : les batalles socials : les batalles seruils? (1). Car abans que la gent latina se mateís guerra social contra Roma, totes les bisties de Roma priuades, qui eren subiugades al hus humanal, ço es, qui habitauen entre les gents, axi com cans, caualls, vaques, bous e totes altres bisties subiugades als homens, foren sptosament fetes saluatges e oblidaren la dolçor de les cases, les lexaren e anaren ça e lla franchament a lur uolentat e no s'lexauen negu acostar, no pas solament los estranys, mas axi mateix lurs mestres e senyors; e si algu si gosaua acostar de prop, no ere sens mort o sens gran perill de mort. § Si aytal cosa pot esser dita senyal, com fou aço senyal de gran mal, e si aço no fos senyal o significança, con fou aço gran mal? Si aytal cosa fos auenguda en nostro temps, nos los trobariem aquets pus rabiosos contra nos que ells no [134 v.] trobaren lurs bisties rabioses contra si mateys.

Exposicio sobre aquest capitol : Lo trasladador.

En aquest .XXIII. capitol monsenyor Sent Agustí met dauant contra los deus dels Romans alguns grans mals molt greus de que la ciutat ere turmentada dins molt greument, e fa dues coses en aquest capitol : Primerament compte los mals en general; Segonament declara los senyals marauellosos qui esdeuingueren abans d'aquets mals. La .II.na part comença on diu : Car abans que la gent latina mogues guerra social etc. E per aclarir aquets mals met .III. batalles intestines, ço es assaber, batalles ciuils, socials e seruils. Quales coses son batalles socials, ciuils e seruils, nos ho hauem declarat açi dessus en lo .II. libre lo .XXII. capitol (2). E aquestes batalles socials començaren .DC.VI. anys apres la creacio de Roma, axi con diu Orosi en lo .XXII. capitol del .V. libre de son *Ormeite*; e foren aquestes batalles començades per .I. apellat Lauinius Drusus tribun de Roma sots Lucius Marchus *Phs* et Sextus Julius Çesar (3), qui eren consols de Roma, e iatsia que monsenyor Sent Agustí no mete sino .I. senyal esser aparegut abans de aquestes

(1) Todo este párrafo está muy arreglado y ampliado por el autor. El texto latino es mucho más lacónico y claro.

(2) Véase BOLETÍN, 1913, ps. 68 y siguientes.

(3) En el año 157 a. de J. C. ejercieron el Consulado *Sexto Julio César* y *Lucio Aurelio Orestes*, que si bien el primero tiene los mismos nombres que el segundo del texto, no así Lucio Aurelio Orestes, que nada tiene que ver con Lucio Marco Filippo. Parece el texto referirse á los Cónsules que gobernaron la república romana en el año 91 a. de J. C., *Lucio Mario Filippo* y *Sexto Julio César*, pues, además de seguir el mismo orden en su enumeración y tener el mismo nombre el segundo, las iniciales del primero se corresponden perfectamente, aun cuando en lugar de *Marcio* diga *Marco*. La abreviatura de *Filippo* (*Phs*) es un poco *sui generis*.

batalles, ço es assaber, aquell de les bisties que se n fugiren; empro Orosi en lo dit .XXII. capitol de son *Ormeite* ne met molts; sis fa Eutropi en lo .II. capitol de son .V. libre, car ell diu que apparech .I. gran brando de foch que s apparech de la part deuers tremuntana, lo qual feu gran nosa e gran tempesta. § Apres com hom trencas lo pa sobre les taules en la ciutat dels Tarentins exiu sanch axi com de nafres. Altra ueguada hi caygue per .VII. iorns pedres mesclades ab calebruxo (1). § Item deuers los Saunites, qui eren .I. poble uehi de Roma, la terra se obri e n exi .I. na gran flama que senbla que se n uolas alt al cel. Altra ueguada .I. gran brando de foch semblant de or caygue del cel tro a terra e remunta enrrera e se n ana uers Orient, e ere axi gran e axi clar que cobri tot lo sol; e diu que Cedrusus, que hauia començades ses batalles, fou mort en sa casa hom no sab per qui. E los Pisans, los Manses e los altres [135] pobles uehins de Roma mataren .I. pretor apellat Gaius Seruius que los Romans hauien enuiat a ells en missatgeria e en legacio en vna vila, qui ere apellada Astule e puys tencaren les portes de aquella ciutat e mataren tots los Romans que y trobaren. E diu que tentost apres aquestes morts, esdeuench la merçauella dels cans e altres bisties, don monsenyor Sent Agusti fa mencio en aquest capitol.

§ En aquestes batalles socials e ciuils qui foren axi com en .I. temps e duraren per .X. anys continuus foren morts dels Romans, segons Eutropi en lo final capitol de son .V. libre, .C.L.M. Romans .XXIII. Consols .III. Pretors .LX. Edilians o edils e prop de .CC. Senadors. E entre los altres que mes foren plants, aço fou Rotilius consol, Scipio e Porcius Cato l altre consol, per la qual cosa e per los grans desbarats que ells hagren axi de Gneus Pompeus pretor, qui fou uençut per los Pisans, com de Lucius, Julius Çesar, qui u fou semblantment per los Saunites e per los Marses e per los altres pobles uehins de Roma, los Romans e en special los Senadors prengueren tots robes de plor e de dol; mas apres quant ells hagren hoit que aquest Lucius Çesar lo hauia desbaratats e que hom lo apella en la ost dels Romans emperador, ells leuaren aquella cota e prengueren les togues. E apres quant ells foren planament uençuts per Lucius Cornelius Silla e per Gneus Pompeus e per Marius, los Romans prengueren tots los ornaments que pertanyien a lur dignitat, axi com diu Orosi en lo dit .XXII. capitol. § La causa de aquestes batales socials met Eutropi en lo .II. capitol de son .V. libre, qui diu que aço fou per ço que, iatsia que los Marses, los Pisans e los Pelingues haguessen stats lonch temps sots la obediencia dels Romans, no res menys ells uolièn esser eguals en franquesa ab los Romans; e per lo auistament de Drusus que, quant ell no pòch a Roma complir sa uolentat, los comogue a aço. La qual cosa los Romans no ls uolgren atorguar. E axi o toca Orosi en lo .XX. capitol dessus allegat. E iatsia aço que haiam dit que les ba-[135 v.]talles socials e ciuils durassen .X. anys, empro foren les batalles

(1) Véase BOLETÍN, 1916, p. 556, nota 3.

socials abans e duraren entorn .III. o .IIII. anys, e les ciuils duraren lo sobre pus del temps e no y hac entreuall de pau entre les batalles socials e ciuils.

.XXIII. capitol. De la discordia ciuil, la qual mogueren les sedicions o discordies de Grecia (I).

Mas les discordies que mogueren los Gracus per les leys quis apellen *Agrarie*, ço es, partir o diuisir los camps, foren començaments dels mals e batalles ciuils; car ells uolien departir al poble les terres e los camps que ls nobles tenien maluadament e contra raho e lauarlos ço que hauien longament tengut; mas aço ere molt perillosa cosa de uoler abatre o arrencar d ells lur maluestat que ia ere axi enuèllida; mas encara fou aço pus leia cosa axi com lur propri fet mateix o demostra. ¿Que y hac fetes morts quant lo primer Gracus fou oçis o mort? e axi mateix quant l altre son frare fou mort viu poch de temps apres? § Certes lauors aquelles batalles no eren fetes per ordonament ne per establiments de prínceps ne de capitans o de governadors, mas per aualots fets per companyes e per aiustaments de diuerses gents; es matauen nobles e no nobles. Apres aço que lo .II. Gratus fou oçis o mort, § Lucius Pompeius consol (lo qual hauia escomogut en la ciutat la batalla contra aquest Gratus e per ço ere stat mort ab sos companyons e ans que moris hauia fetes grans morts de ciutadans, e apres ne acusa iudiciariament e per enquesta) los persegui en tal manera que ell ne mes a mort .IIII. mil homens. E per ço hom pot entendre e saber con gran multitut ni deuia hauer de morts en aquest estret encontre d armes com ni hac tants de condemnats a mort per iuy e per enquisicio. § Aquell qui mata Gracus uene a aquest Lucius lo cap del dit Gratus pesant d or per mercat e contracte que ere fet abans ab aquest Lucius. En la qual batalla fou axi mateix mort Marchus Fuluius, consol, ab sos fills.

Exposicio sobre aquest capitol. Lo trasladador.

En aquest .XXIII. capitol monsenyor Sent Agusti comença a metre auant e [136] a arguir, contra los deus dels Romans, los mals de les batalles ciuils e tractar de .I. na mescla o discordia que sorti en la ciutat de Roma per los tribuns del poble, ço es assaber, per los dos Gratus, qui o feren no pas ensemps, mas lo .I. apres l altre; e aquesta sedicio o discordia, diu monsenyor Sent Agusti, hauer stat començament de les

(1) Este capítulo se refiere á las luchas de los *Gracos* contra el poder del Senado, traduciendo el autor *Gracchiae* por *Griegos* por leer *Graciae* ó interpretar mal el texto.

Texto latino: *De discordia civili, quam Gracchiae seditiones excitauerunt.*

batalles ciuils, no pas que fos causa de les batalles, qui apres se n seguien, mas per ço que entre aquells mals e dissensions dels ciutadans, don ell comença a parlar en aquest capitol. Aquesta sedicio o discordia precehi e fon primera en temps; e tentost, apres aquelles discordies estencades, se n seguien les batalles ciuils que los ciutadans de Roma hagren los uns contra los altres. Empro per hauer l'enteniment de les coses qui son dites en aquest capitol son a notar e a reprendre les coses que nos hauem recomptades de la sedicio de aquests Gracus açi desus en lo .II. libre en lo .XXI. capitol (1), e es assaber, que suposat que aquells Gracus allegassen iusta causa per ells e per lo poble contra los nobles; empro hi anauen ells en altra manera que no deuien e atenien a pijor fi que ells no mostrauen; e per ço axi con diu Valerius Maximus en lo .II. capitol de son .VII. libre en lo parraf *In illa et c.*, e lo senat qui considera sauiaement la intencio de Gracus Tiberius, tribu del poble, e la fi per que ell hauia feta o publicada la lig de la diuisió de les terres o dels camps entre lo poble e que ella fos feta egualment per aquells qui eren apellats triumuir, qui ere .I. na dignitat de Roma, ells lo meten a mort. E en aço, axi con ell diu, leuaren e la causa e lo faedor de aquestes greus sedicions en .I. mateix temps.

§ Apres quant monsenyor Sent Agusti diu que ells uolien diuisir o partir los camps, es assaber, que apres aço que los ciutadans hagren preses les ciutats de lurs enemichs e morts los ciutadans o gitats defora de lurs possessions o heretats, los nobles se retengueren les possessions sens res distribuir al poble, la qual cosa sembla al poble esser inigua e desrahonable, com aquestes coses fossen stades adquisides o gonyades de la sanch e treball dels cauallers que eren del poble en la pus grán partida. E per aço ells uolien que fossen [136 v.] egualment partides entre ells e que cascu n agues sa part; la qual cosa los nobles contradehien per que moltes e molt greus sedicions e distensions, apres aço que los Reys foren gitats fora de Roma, foren en fi los nobles e lo poble, axi com poras ueure per Titus Liuius e per Fflorus en son *Epitome*; e axi ne hauem parlat en lo .II. libre en lo .XXI. capitol, e altres parlants de aquesta materia de aquests Gracus.

§ Apres quant monsenyor Sent Agusti parla de ço que feu Lucius Opinius apres la mort del segon Gracus, de aço parla Orosi en son .V. libre, qui diu que, tot axi con ell fou fort en batalla contra los amichs de aquets Gracus, tot axi apres sa mort fou ell cruel en ençerçar la ueritat de aquells qui eren stats de sa part com ell ne feu morir mes de .III. mil, dels quals n i hauia molts que, iatsia que uolguessen prouar lur innocencia, ell no ls uolch iames oir en iuy. § D ell recompte encara Valerius Maximus en son .IX. libre en lo .IIII. capitol, qui es de auaricia, en lo parraf *Ceterum*, que aquell Opinius compra lo cap de aquest Gracus d'un seu familiar, son pes dor e lo feu ficar en .I. pal e portar

(1) Véase BOLETÍN, 1913, ps. 63 y siguientes.

per mig de la ciutat; e diu que alguns dehien que aquell qui l li uene, per mes pesar, lo foreda detras e l ompli de plom.

§ Apres quant monsenyor Sent Agusti parla de la mort de Marcus Fuluius e de sos .II. fills, aço es .I. na historia que met Orosi en son .V. libre, qui diu que lo Senat, stant en lo Capitoli e lo poble aiustat per tractar e consellar de moltes faenes, Gracus e aquest Ffuluius, que ell apella Ffacus Fuluius, ab gran multitud de gents d armes muntaren en lo Capitoli e enuironaren lo temple de Janus, axi con si ells uolguessen pendre la çeloquia (1), e s combateren molt cruelment ell ab sos fills, ab los quals ell tenia enuironat .I. consol de Roma apellat Decius Brutus, e en la batalla torna atras reculant aquest Ffuluius en tal manera, que ell se n fugi e .I. de sos fills en .I. na casa e tencaren les portes sobre si, e tentost hom rompe les parets de la casa, els mataren de dins, e apres l altre fill qui ere .I. ioue adoloscet fou mort ab .I. basto.

.XXV. capitol. De la casa de concordia que fou feta per lo consell del Senat en lo loch on aquestes morts e sedicions eren stades fetes (2).

[137] Sanament per lo alt e noble consell del Senat fou feta e hedificada la casa e temple de concordia en aquest mateix loch, en lo qual aquestes morts foren fetes, on caygueren e foren morts tants de ciutadans de tots èstaments, per ço que ella fos testimoni de la pena e mort de Gracus, e somogues los ulls de aquells qui s i aiustarien e que ells haguessen memoria en lurs cors de aquelles morts e occisions. Mas qual cosa altra fo de fer aquest temple a aquella deessa si no escarn e irrisio de aquests deus, la qual si ella fos en la ciutat ella no fore rompuda de tantes distensions? Si per auantura concordia, no ere colpable de aquest falliment, la qual per ço que ella hauia lexats los coratges dels ciutadans, ella hauia merescut a esser enclosa en aquella casa axi com en .I. na carçre. Si ells uolien fer cosa aiustant a les batalles que ells hauien per ells no obraren abans la casa de discordia? O si hom met alguna causa per que concodia sia deessa e discordia no sia deessa; per ço que segons la distinccio que fa Labeo, aquesta es bona e aquella es maluada? E sembla que ell no u digues sino per ço que ell se n auerti que a Roma ere lo temple de Febre axi com lo temple de Salut o de Sanitat, qui son contraris. E donques senblantment degren ells hauer fet no pas solament lo temple de concordia mas axi mateix lo temple de discordia. Los Romans donques uolgren uiure perillosament sots aquesta maluada deesse fellona. Ne a ells no ls souengue que la destruccio de Troya

(1) Sobre esta palabra dice el *Diccionario Aguiló*: *Celoquia*: nom que porta la torre més alta del castell de Morella i una plassa en el castell de Murvedre.

(2) Texto latino: *De aede Concordiae ex senatusconsulto in loco seditionum et caedium condita.*

prengues son començament de fellonia que hac aquella discordia. § Quas meravelles que per aço que ella no fon citada ab los deus, ella mate amagadament la poma d'or entre les deeses .III. (1), don sorti molt gran debat entre elles, don Venus uença a Elena, ne fon presa e forçada e Troya destroyda. § Per que si per aventura ella hauia indignació, per ço que ella no hauia negun temple en la ciutat de Roma on no meresque hauer, e per aço ella torba la ciutat de tantes e axi grans noses e batalles de tant deuia ella eser pus cruelment moguda a fellonia, quant ella uehia la casa de sa enemiga eser es[137 v.]tablida en lo loch de sa obra, ço es, on eren stades les morts e batalles fetes e començades per discordies? § Nos nos riem de aquestes uanes coses, e aquests sauis mestres se n enfelonexen e se n rien, inflen contra nosaltres. Empro aquells qui adoren aquests bons e aquests maluats deus no poden exir d'aquella questio de concordia e de discordia, sia que ells hagen leuat a aorar aquestes deesses, e hagen mesa deuant la Febra e Belon, a les quals ells feeren antichs temples, sia que ells hagen aorat les unes e les altres, com quant concordia se fon partida d'ells, discordia enrabiaua e se n fellonis contra ells, e ls hagues manat entro a fer les batalles ciuils.

* * * (2)

En aquest .XXV. capitol monsenyor Sent Agusti reprova .I. fet que feu en aquest temps lo Senat de Roma; car, com ells uolguessen metre fi a les discordies intestines, ells ordonaren que, en lo loch on lo desbarat ere stat dels ciutadans de Roma en la sedicio dels Gracus, hom fes .I. temple de concordia a la deessa, per ço que ella retornas e tengues los ciutadans en concordia; e aço fet de aquest temple, monsenyor Sent Agusti escarneix e se n burla, e per ço diu ell en lo començament: Sanament per lo alt consell et c.

§ Apres quant monsenyor Sent Agusti mostra que en lo loch on ells feeren lo temple de concordia, ells deguessen molt millor hauer fet lo temple de discordia; e aço demostra monsenyor Sent Agusti primerament per ço que en lo fet dels Romans, que fon causa o occasio de fer hedificar aquell temple, ell hi apparech mes de discordia que de concordia; e per ço que alguns porien dir que Discordia no es dcessa en ninguna manera, monsenyor Sent Agusti uol prouar lo contrari per los dits de Labeo, qui diu que son alguns bons deus e alguns mals. E senbla que ell hagues pres la causa de dir aço, per ço que ell hauia uist a Roma lo temple de febre e de gregor e de roior, e axi matcix lo temple de sanitat e de salut; senblantment ell hauia uist lo temple de Belon, lo temple de pau e lo temple de les deesses, qui eren con[138]traries entre ells, ço

(1) Las tres diosas á que se refiere son Palas, Juno y Venus.

(2) Falta la rúbrica de costumbre, aun quando hay el espacio necesario para ello.

es assaber, de Pallas, de Juno e de Venus. E per ço que Discordia es contraria a concordia, hom deuia creure que Discordia fos axi be deessa com concordia. De la distincio que fa Labeo de aquells deus, nos ne hauem parlat sobre lo .VI. capitol del primer libre. E de la deessa de Febra, ia n auem parlat aci dessus en lo segon libre sobre lo .XIII. capitol. (1).

§ Apres quant ell diu que los Romans uolgren uiure perillosament et c., ell met .I. na altra raho a prouar que los Romans deguessen hauer fet la casa de Discordia pus tost que la casa de concordia; e fa vna raho derrisoria traentse escarn dels Romans, dient que axi gran deessa con es Discordia ere fellona a la ciutat de Roma, ella los podie molt uoure axi com appar per la destruccio de Troya, car la felonía d ella fou la primera causa de la destruccio de aquella, donchs aço fora estada cosa expedient als Romans que ells haguessen fet .I. temple a Discordia per assuauar la sua ira. E açi tocha monsenyor Sent Agosti .I. na faulta de Ouidi qui es de Titis e de Peleus, qui es de la poma d or, la qual es aytal, ço es assaber, que con Jupiter amas Tetis, Proteus li ueda que no s gitas ab ella, per ço que ell no engenras algu qui l gitas fora de son regne; e per ço per son amonestament fou ella donada per muller a Peleus, qui ere Rey de Pelopenenciens. A aquestes noces fou Eson, qui ere aui de Jason, ab tots los deus e deesses, exceptat Discordia, la deesse que no y fou demanada, la qual ne fou en tal manera fellona que ella gita la poma d or entre les .III. deesses, ço es assaber Juno, Pallas e Venus. E ere scrit en aquella poma *sia donada a la pus bella*, e per ço que cascuna d elles se dehia eser la pus bella e la uolra hauer, elles elegiren en iutge Jupiter, lo qual les enuia a Paris, qui dormia en .I. bosch poch que hauia nom Ide, lo qual iutia per Venus e dix que ella deuia hauer la poma d or. E per ço que aquest Paris elegi Venus mes que les altres, uench la presa de Elena per que Troya fou despuys destroyda. Empero, segons que diu Ffulgenci en lo libre de ses *Mitologies*, per aquestes .III. deesses son enteses .III. maneres de uiure, ço es assaber, per Pallas [138 v.] la uida contemplatiua, per Juno la uida actiua e per Venus la uida uoluptosa o delitosa; e per ço per manera de figura tot axi con deu no uol iutiar de les vides de les gents, mas dona al home e lexa lo franch arbitre de elegir qual uia uolra, axi Jupiter, que los poetes tenen per deu, no uol iutiar a qui pertenyia lo pom dor, mas enuiales a Paris lo fill de Priam qui ere home; don nos porem la ueritat pendre esser per tal, que com Paris hagues franch arbitre de elegir qual uida ell uolia tenir o la uida actiua, o la uida contemplatiua, o la uida uoluptosa o delitosa, ell elegi la uida uoluptosa, e pren Elena muller de Menelaus, don la ciutat de Troya fou destroyda.

DR. GUMERSINDO ALABART

(Continuará.)

(1) Véase BOLETÍN, 1912, ps. 282 y siguientes.